

ANALIZA POKAZATELJA KONKURENTNOSTI MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U REGIONU ZAPADNOG BALKANA SA POSEBNIM OSVRTOM NA UČESTALOST I UDEO ZAPOSLENIH

Ana Anufrijeva¹, Goran Dašić², Anđelka Aničić³, Svetlana Tasić⁴

doi:10.65772/ak202514

Originalni nučni rad

Apstrakt

Ovaj rad istražuje ulogu malih i srednjih preduzeća (MSP) sa aspekta rasprostranjenosti, nezaposlenosti, konkurentnosti i izazova. MSP igraju ključnu ulogu u ekonomijama širom sveta, posebno u stvaranju radnih mesta i doprinosu ekonomskom rastu. Međutim, suočavaju se sa značajnim izazovima kao što su globalna konkurencija, ograničen pristup resursima i tehnologiji, kao i administrativni tereti. Ova studija ima za cilj da analizira kako ovi faktori utiču na MSP, njihovu sposobnost da konkurišu na domaćem i međunarodnom tržištu, kao i njihovu ulogu u smanjenju nezaposlenosti.

Kroz analizu studija slučaja i empirijskih podataka, istraživanje ima za cilj da pruži uvide u strategije za unapređenje konkurentnosti MSP-a i rešavanje nezaposlenosti putem podržavajućih politika i inovacija.

Ključne reči: MSP, nezaposlenost, Zapadni Balkan, izazovi, konkurencija.

JEL: J21, L26, E24

Uvod

Mala i srednja preduzeća (MSP) predstavljaju vitalni segment ekonomije mnogih zemalja širom sveta, igrajući ključnu ulogu u stvaranju radnih mesta, ekonomskom rastu i inovacijama. Njihov doprinos je posebno značajan u kontekstu globalne ekonomske dinamike, gde se suočavaju sa raznovrsnim izazovima i konkurentskim pritiscima. Merenje efikasnosti i uticaja MSP-a kroz faktore kao što su zaposlenost, konkurencija i izazovi postaje sve važnije u kontekstu savremenih ekonomskih uslova.

Nezaposlenost je jedan od ključnih problema sa kojim se društva suočavaju, a MSP imaju potencijal da značajno doprinesu smanjenju stopa nezaposlenosti kroz otvaranje novih radnih mesta i podršku lokalnoj ekonomiji. Međutim, konkurentnost MSP je često ograničena globalnom konkurencijom, tehnološkim zahtevima i pristupom tržištima. Ovi faktori zahtevaju posebne strategije i pristupe kako bi MSP održala svoju tržišnu poziciju i ostvarila održivi rast.

Izazovi sa kojima se MSP suočavaju uključuju ne samo ekonomske i tehnološke aspekte, već i administrativne prepreke, nedostatak pristupa finansiranju i potrebne infrastrukture. Razumevanje ovih faktora merenja MSP kroz njihov uticaj na zaposlenost, sposobnost konkurencije i strategije suočavanja sa izazovima je od ključnog značaja za oblikovanje efikasnih politika podrške sektoru MSP.

¹ Univerzitet "Union – Nikola Tesla", Fakultet za ekonomiju i finansije, ORCID 0000-0001-5476-440X anufrijevana@hotmail.com

² Visoka škola modernog biznisa Beograd, ORCID 0000-0002-9001-7468 gmdasic@gmail.com

³ Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, ORCID 0009-0007-4521-8002 anicican@gmail.com

⁴ Beogradska akademija poslovnih i umetničkih strukovnih studija, ORCID 0000-0003-3049-6396 cecatic1@gmail.com

Ovaj rad ima za cilj da istraži pomenute faktore i njihov međusobni uticaj na MSP, pružajući dublji uvid u kompleksnost njihove uloge u ekonomskom razvoju. Kroz analizu relevantne literature, studija slučaja i empirijskih istraživanja, autori će nastojati da identifikuju najbolje prakse i preporuke za unapređenje poslovnog okruženja MSP-a, kao i za podršku njihovoj održivosti i rastu u globalnoj ekonomiji.

Mikro, mala i srednja preduzeća (MMSP) imaju ključnu ulogu u većini ekonomija sveta, jer doprinose otvaranju novih radnih mesta i ekonomskom rastu. Njihova uloga u zemljama u razvoju je posebno značajna, pošto su ključni pokretači privrednog rasta u mnogim zemljama širom sveta. Prema World Bank (2022), MMSP predstavljaju više od 90% preduzeća i više od 50% zaposlenosti širom sveta.

Iako su MMSP jedan od glavnih stubova privreda mnogih zemalja zbog svog značajnog doprinosa otvaranju novih radnih mesta, ekonomskom razvoju i raspodeli prihoda (Agustian et al., 2023), u praksi to su preduzeća sa relativno malim brojem zaposlenih, kao i malim obimom prometa i imovine u vlasništvu (Sutrisno, 2023).

MMSP obuhvataju različite vrste preduzeća, od malih trgovaca, restorana, zanatlija, do malih kompanija koje posluju u sektoru proizvodnje, usluga i trgovine. Pored toga što MMSP imaju potencijal da napreduju i značajno doprinesu ekonomskom rastu, suočavaju se sa izazovima u pristupu kapitalu, menadžmentu, tehnologiji i tržištima, zbog čega im je potrebna odgovarajuća podrška države i finansijskih institucija. (Sutrisno et al., 2023a.) Zajedničke karakteristike MMSP (Agustian et al., 2023) uključuju nezavisno vlasništvo i upravljanje, fleksibilnost u reagovanju na promene na tržištu i snažnu ulogu u unapređenju lokalne ekonomije.

Prema procenama World Bank (2022), MMSP imaju prioritetnu ulogu u stvaranju 600 miliona radnih mesta za ispunjavanje zahteva rastuće globalne radne snage do 2030. godine.

Jedan od najvećih izazova sa kojima se suočava većina zemalja u razvoju jeste visoka stopa nezaposlenosti. Fernandez i sar. (2024) ističu da je problem nezaposlenosti problem svih vlada, posebno onih kojima je stope nezaposlenosti teško kontrolisati kroz nacionalne ekonomske politike. Dašić, Anufrijević i Radonjić (2012) istakli su da nezaposlenost kao makroekonomski pokazatelj ima delekosežne posledice na razne elemente mikroekonomije – personalne finansije, ekonomiku preduzeća, krivu potražnje i dr. Danas smo međutim svedoci da nezaposlenost sa aspekta prirodne nezaposlenosti može imati bitan uticaj i na ponudu.

Nezaposlenost može nastati zbog različitih faktora. Bessen (2019), kao glavni faktor nezaposlenosti, navodi tehnološke promene (automatizaciju i digitalizaciju) koje smanjuju potražnju za radnom snagom u nekim sektorima. Hossain i saradnici (2018) naglašavaju da je nedostatak veština koje odgovaraju zahtevima tržišta uzrok nezaposlenosti. Almeida & Santos (2020) ističu nestabilne ekonomske uslove (recesije, ekonomske krize, politička nestabilnost) kao faktor koji dovodi preduzeća do smanjenja proizvodnje i otpuštanja radnika, dok Rayhan i saradnici (2020) zaključuju da brži rast radne snage u poređenju sa dostupnim mogućnostima za zapošljavanje jeste uzrok nezaposlenosti, što je karakteristika zemalja sa visokom stopom nataliteta ili migracijom iz ruralnih u urbana područja. Nezaposlenost će uvek predstavljati složen ekonomski problem koji može nastati usled različitih faktora, od kojih ključne faktore za nastanak nezaposlenosti čine ekonomski faktori, strukturni, ciklični, sezonski, institucionalni i ubrzani tehnološki razvoj.

Konkurentnost kao važan aspekt posmatranja MMSP

Konkurentnost predstavlja cilj svake organizacije i ekonomije kao celine. Otuda je konkurentnost stavljana u fokus strateških planova. Istraživanje koje su sprovedli Mulyaningsih i saradnici (2023) ukazuje na ključnu ulogu strateškog planiranja u malim i srednjim preduzećima (MSP). Ovo istraživanje ističe da strateško planiranje omogućava kompanijama da budu fokusirane i usmerene ka svojim ciljevima, umesto da funkcionišu bez jasnog pravca.

Kroz strateško planiranje, preduzeća postižu veću efikasnost i efektivnost, što se manifestuje kroz sinergetski efekat unutar kompanije. Ovaj aspekt planiranja je izuzetno važan za ostvarivanje opštih ciljeva kompanije, jer pruža jasnu smernicu i okvir za delovanje. Rezultati testova u istraživanju pokazuju da strateško planiranje predstavlja konkurentsku prednost za MSP, što se reflektuje kroz akumulaciju tri ključne dimenzije. Najslabija dimenzija u pogledu sposobnosti odražavanja varijable strateškog planiranja je baza podataka kompanije, dok je najjača dimenzija povezana sa željama spoljnih zainteresovanih strana.

Analiza dalje pokazuje da strateško planiranje MSP-a ima značajan uticaj na konkurentске prednosti ovih preduzeća. Ovaj odnos implicira da tri ključne dimenzije oblikuju strateško planiranje MSP-a kako bi značajno doprinele njihovoj konkurentskoj prednosti. Istraživanje takođe ukazuje da je koeficijent pouzdanosti ovih dimenzija pod jakim uticajem strateškog planiranja.

Interna podrška kompanije, kako u smislu pravca s koeficijentom, tako i u smislu koeficijenta pouzdanosti, pruža značajno i validno merenje. Ove mere su posebno validne u dimenzijama koje se odnose na želje spoljnih zainteresovanih strana, a značajnije i validnije u poređenju sa dimenzijama baze podataka kompanije.

Veza između poslovne strategije i konkurentске prednosti u malim i srednjim preduzećima (MSP) takođe je istraživana od strane Lestarija (2020) i njegovih saradnika, koji su u decembru 2020. godine objavili rezultate istraživanja. Oni su ustanovili da postoji pozitivna povezanost između poslovne strategije i konkurentске prednosti u MSP, što su potvrdila mnoga prethodna istraživanja.

Takođe, istraživanje koje su sproveli Kiyabo i Isaga 2020. godine fokusiralo se na merenje uticaja preduzetničke orijentacije na performanse MSP, uz posredovanje konkurentске prednosti. Ova studija je koristila merenja rasta preduzeća i performansi ličnog bogatstva. Rezultati su pokazali da preduzetnička orijentacija pozitivno utiče na konkurentске prednosti, koje zauzvrat poboljšavaju performanse MSP. Takođe je utvrđeno da konkurentska prednost ima posrednički efekat na odnos između preduzetničke orijentacije i performansi MSP.

Ključni faktor uspeha u povećanju konkurentnosti MSP leži u načinu na koji se implementira poslovna strategija. Ključni aspekti strategijskog upravljanja u ovim poslovnim subjektima mogu se podeliti na sledeće kategorije:

- Vizija i misija – definisanjem jasne vizije i misije omogućava se MSP da usmere svoje napore i resurse ka dugoročnim ciljevima.
- Analiza okoline – MSP prinuđena su da konstantno analiziraju svoju okolinu – tržište, konkurenciju, regulatorni okvir.
- Ciljevi i targeti – postavljanje merljivih ciljeva i targeta pomaže se MSP da prate napredak i da procenjuju efikasnost strategija. Neophodno je da ciljevi budu definisani u SMART principu, te da budu specifični, merljivi, ostvarivi, relevantni i vremenski definisani.
- Segmentacija tržišta i pozicioniranje - razumevanje ciljne publike i pravilna segmentacija tržišta omogućava MSP-u da prilagodi svoje proizvode ili usluge potrebama specifičnih segmenata i efikasno se pozicionira na tržištu.
- Inovacije i tehnologija - Integracija inovacija i tehnoloških rešenja u strategiju omogućava MSP-u da ostane konkurentno u dinamičnom poslovnom okruženju.
- Finansijsko upravljanje - Efikasno upravljanje finansijama ključno je za implementaciju strategija. To uključuje postavljanje budžeta, upravljanje likvidnošću i praćenje finansijskih performansi.
- Ljudski resursi - angažovanje, razvoj i zadržavanje kvalifikovanog osoblja igra ključnu ulogu u uspešnoj implementaciji strategija. Zadovoljni i motivisani zaposlenici doprinose boljem ostvarivanju ciljeva.

- Održivost i društvena odgovornost - uključivanje principa održivosti i društvene odgovornosti u strategiju doprinosi pozitivnom imidžu preduzeća i odgovara na rastuće društvene i ekološke zahteve (Anufrijev, 2024).

U zemljama u razvoju, konkurentnost se često posmatra na specifičan način koji se može opisati kao “privremeni pristup”. Ovaj pristup podrazumeva ostvarivanje ograničenih rezultata u pogledu internacionalizacije, s ciljem postepenog povećanja konkurentskih prednosti. Ključna komponenta ekonomskog i upravljačkog mehanizma za postizanje konkurentnosti preduzeća u ovim zemljama je upravljanje kvalitetom. Upravljanje kvalitetom omogućava preduzećima da poboljšaju svoje proizvode i usluge, što vodi ka boljoj poziciji na tržištu i većem zadovoljstvu kupaca, što predstavlja esencijalnu strategiju za njihovu konkurentnost i dugoročni uspeh. Ovo uključuje niz strategija i praksi koje preduzeća implementiraju kako bi osigurala da njihovi proizvodi i usluge zadovolje ili premaše očekivanja kupaca. Pored upravljanja kvalitetom, nematerijalni resursi igraju značajnu ulogu u održivom poslovanju. Među tim resursima, posebno se ističe reputacija preduzeća. Prema Đervidi i saradnicima (2017), reputacija je ključni faktor za stvaranje konkurentne prednosti. Izgradnja reputacije zahteva intenzivno i dugoročno ulaganje u različite aspekte poslovanja, uključujući kvalitet proizvoda, odnose sa kupcima, korporativnu društvenu odgovornost i transparentnost. Ova ulaganja omogućavaju preduzećima da izgrade poverenje kod svojih kupaca, partnera i šire javnosti, što je od suštinskog značaja za dugoročni uspeh i održiv rast.

Boruke i Roper (2017) ističu da postoji značajna korelacija između poboljšanja kvaliteta i inovacija unutar organizacija. Iako se često smatra da upravljanje kvalitetom podržava inovacije, ovaj odnos ne mora uvek biti pozitivan. U nekim slučajevima, strogi standardi kvaliteta mogu ograničiti kreativnost i fleksibilnost, što može uticati na sposobnost preduzeća da inovira. Pored toga, postoje različiti bihevioralni i organizacioni mehanizmi koji mogu biti korišćeni u upravljanju kvalitetom, i to kroz tzv. tvrde i meke elemente prakse. Tvrđi elementi uključuju formalne standarde, procedure i sertifikate, dok meki elementi obuhvataju kulturu kvaliteta, motivaciju zaposlenih i liderstvo.

Globalno orijentisana preduzeća koriste specifične alate i metode kako bi unapredila kvalitet svojih proizvoda i usluga (Zhussipova et al, 2021). Ova preduzeća sve više pažnje posvećuju tržištu i kupcima, što znači da kvalitet proizvoda, smanjenje troškova i vremena postaju prioriteta.

Maljugić i saradnici (2021) naglašavaju da uvođenje sistema kvaliteta u malim i srednjim preduzećima (MSP) ne treba posmatrati kao trošak, već kao investiciju u poboljšanja koja donose dugoročne koristi. Uvođenje ovakvih sistema omogućava preduzećima da postanu konkurentnija na tržištu, da poboljšaju svoje procese i da povećaju zadovoljstvo kupaca.

Međutim, MSP se često suočavaju sa potrebom za transformacijama koje mogu biti izazvane dugotrajnim nerešenim problemima, novim izazovima na tržištu ili promenama u spoljnim okolnostima. Ove transformacije mogu uključivati promene u strategijama kompanije, strukturi organizacije i poslovnim procesima. Ključne oblasti transformacije u MSP mogu biti predstavljene kroz sledeće primene:

1. Strategije kompanije – mogući scenariji mogu biti:
 - Redefinisanje ciljeva: Postavljanje novih strateških ciljeva kako bi se odgovorilo na promene u tržišnim uslovima i na zahteve kupaca.
 - Inovacije: Fokusiranje na razvoj inovativnih proizvoda i usluga kako bi se diferencirali od konkurencije.
2. Struktura kompanije:
 - Organizaciona struktura: Prilagođavanje organizacione strukture kako bi bila fleksibilnija i sposobnija da odgovori na tržišne promene.
 - Timovi i uloge: Reorganizacija timova i redefinisavanje uloga zaposlenih kako bi se poboljšala efikasnost i produktivnost.
3. Poslovni procesi:

- Optimizacija procesa: Unapređenje poslovnih procesa kako bi se smanjili troškovi, povećala efikasnost i poboljšao kvalitet.
- Tehnološka unapređenja: Implementacija novih tehnologija i alata koji mogu poboljšati performanse preduzeća.

Transformacije u MSP obično dovode do promena u različitim aspektima poslovanja, uključujući:

- Upravljanje poslovanjem kroz uvođenje novih pristupa i metoda upravljanja kako bi se poboljšala efikasnost i efektivnost poslovanja.
- Upravljanje zaposlenima poput Poboljšanje upravljanja ljudskim resursima kroz obuke, razvoj veština i motivaciju zaposlenih.
- Stavovi zaposlenih što bi podrazumevalo promovisanje kulture otvorenosti za promene i kontinuirano unapređenje među zaposlenima.
- Inovativni potencijal što podrazumeva povećanje kapaciteta za inovacije kroz podršku kreativnosti i razvoju novih ideja.

Litvaj i saradnici (2023) ističu da promene mogu značajno unaprediti inovativni potencijal kompanije i omogućiti joj da se bolje prilagodi dinamičnim tržišnim uslovima.

Miletić i Ćurčić (2021) naglašavaju da na produktivnost poslovanja različitih preduzeća utiče niz faktora, kao što su nabavka savremenih tehnoloških rešenja i opreme, standardizacija kvaliteta poslovanja, kontinuirano usavršavanje zaposlenih, ulaganje u razvoj domaćih brendova i drugi elementi. Implementacija standarda kvaliteta pruža dodatnu podršku preduzećima. Ovi standardi omogućavaju predviđanje potencijalnih grešaka, kao i bolje razumevanje potreba i želja kupaca, što pomaže preduzećima da otkriju šta se traži na tržištu. Takođe, Tadić i saradnici (2022) ističu da ova predviđanja omogućavaju organizacijama da se fokusiraju na donošenje sigurnih i profitabilnih odluka.

Sagledavanje mogućih izazova MMSP

Nema sumnje da mala i srednja preduzeća igraju ključnu ulogu u rastu ekonomije. S druge strane, stopa gašenja malih i srednjih preduzeća predstavlja zabrinutost kako za zemlje u razvoju, tako i za razvijene zemlje. Više studija pokazalo je da otprilike 80-90% malih i srednjih preduzeća propada u roku od 5-10 godina (Ahmad, Abdul Rani & Mohd Kassim, 2010; Kuratko & Hodgetts, 2004). Vlasnici malih i srednjih preduzeća suočavaju se sa izazovima koji su povezani sa evolucijom ekonomija, raznovrsnim tehnologijama, nedostatkom stručnosti i resursa (Gummesson, 1994).

Da bi se takmičila na globalnom tržištu i postigla brz rast, mala i srednja preduzeća moraju angažovati menadžerske talente koji će im pomoći da prevaziđu svoje trenutne izazove i unaprede svoju konkurentnost (Al-Haddad et al., 2019). Istraživanja takođe pokazuju da politička nestabilnost, nedostatak intelektualnih resursa i infrastrukture, strah od vlasti i ograničena efikasnost vladinih policijskih snaga predstavljaju dodatne prepreke za razvoj malih i srednjih preduzeća (Khalique, Isa & Nassir Shaari, 2011).

Mala i srednja preduzeća su poznata po svojoj ulozi u podsticanju ekonomskog rasta i otvaranju radnih mesta, a istraživanja jasno pokazuju da su ključna za ekonomski razvoj, posebno u zemljama u razvoju. Ispitanici u istraživanju koje je sproveo Maow 2021. godine takođe ističu da mala i srednja preduzeća mogu značajno doprineti ekonomskom rastu i stvaranju novih radnih mesta, ali da je prisutan nedostatak menadžerskih veština, znanja i ekspertize koji uglavnom predstavlja glavni uzročnik neuspeha ovih kompanija.

Teorija komparativne prednosti može se koristiti kao alat za prilagođavanje proizvodnog sistema konkurenciji jer pomaže u alokaciji resursa efikasnim sektorima ekonomije. Komparativna prednost se postiže kada zemlja proizvodi robu ili pruža usluge po nižoj ceni koštanja u odnosu na druge zemlje. Ovo omogućava kompanijama da prodaje proizvode i usluge po nižoj ceni od konkurenata, pomažući im da povećaju profitne marže. Kada su u pitanju mala i srednja preduzeća, kretanja proizvoda niskih troškova uzimajući u obzir specifične attribute proizvoda kao što su cena i kvalitet, važna su u režimu trgovine WTO-a kako bi se stekle konkurentske prednosti putem internacionalizacije poslovanja.

Globalna ekonomska konkurencija će značajno uticati na domaća MSP čija je proizvodnja previše lokalizovana i segmentirana. Liberalizacija trgovine omogućava uspešnim stranim proizvođačima i trgovcima da prodiru na nerazvijena i udaljena tržišta, što predstavlja izazov za MSP u održavanju svojih postojećih prodajnih aktivnosti na malim, specifičnim tržištima.

MSP u zemljama u razvoju su suočena sa trenutnom globalnom ekonomijom koju karakteriše liberalizacija trgovine, brzo promenljiva tehnologija, rastući i neprestano menjajući se zahtevi za visokokvalitetnim i diferenciranim međuproizvodima i finalnim proizvodima i uslugama koji moraju da ispunjavaju sve strože međunarodne standarde. U takvom okruženju, MSP se suočavaju sa izazovima da budu konkurentni čak i na domaćem tržištu. Inovacija proizvoda postala je zahtevan proces za MSP, zbog sve veće globalne ekonomske konkurencije (Gunday et al., 2011; Gherghina et al., 2019).

Na osnovu istraživanja koja su sprovedli Mustafa i Yaakub (2018) urađen je popis glavnih izazova za inovacije i prilagođavanje tehnologiji, uključujući nedostatak budžeta, nedostatak resursa, poteškoće u proširenju postojećih kapaciteta i unapređenju kvaliteta proizvoda, nedostatak istraživanja i razvoja, niska produktivnost zbog neefikasnih tehnologija i nedostatak iskorišćavanja novih znanja za razvoj novih proizvoda. S obzirom na mnoge izazove u sprovođenju inovacija oni naglašavaju da MSP trebaju pažljivo donositi odluke u vezi sa planiranjem i operacijama.

Konkurencija na tržištu predstavlja stalnu i značajnu prepreku za mala i srednja preduzeća. Globalizacija podstiče nadmetanje između lokalnih firmi i međunarodnih korporacija. Multinacionalne i transnacionalne kompanije imaju veću sposobnost da se nose sa globalnim izazovima konkurencije u odnosu na MSP, igrajući ključnu ulogu na globalnim tržištima. Prepreke kao što su finansijski izazovi, pristup dovoljnom kapitalu, upravljanje novčanim tokovima i spremnost za pristup globalnim finansijskim resursima prepoznati su kao ključni faktori za suočavanje sa globalnom konkurencijom. Neefikasnost u korišćenju novih tehnologija, izazovi u marketingu i menadžmentu zahtevaju hitna rešenja, istovremeno s jačanjem obuke ljudskih resursa, saradnjom s dinamičnim organizacijama i preusmeravanjem s proizvodnje niske dodate vrednosti ka nišnim tržištima orijentisanim ka proizvodima visoke dodate vrednosti, kako bi se uspešno odgovorilo na globalne konkurentske izazove.

U današnjoj globalizovanoj ekonomiji, multinacionalnim kompanijama nije ekonomično da samostalno proizvode sve komponente određenog proizvoda. Istovremeno, mala i srednja preduzeća suočavaju se i sa sledećim izazovima kao što su nedostatak resursa, ograničen pristup tehnologiji, stručnosti i tržištima. Globalizacija omogućava interakciju između ova dva sektora, pri čemu se MSP pozicioniraju kao dobavljači komponenti ili usluga za multinacionalne kompanije, što im pruža mogućnost da konkurišu efikasnije u smislu kvaliteta i cene. Prasanna i saradnici su 2019. godine istakli da ovakva veza doprinski izgradnji globalnog lanca vrednosti jer multinacionalne kompanije pružaju tehničku pomoć MSP, a MSP mogu imati koristi od menadžerskih i marketinških praksi multinacionalnih kompanija, iako to nije uvek garantovano. Ako transnacionalne kompanije (TNC) poseduju specijalizovano znanje, neće uvek preneti to znanje MSP zbog troškova i nedostatka mehanizama za prenos tehnologije i stručnosti iz MSP. S druge strane, može doći do obrnutog prenosa lokalizovanog znanja, kao što su lokalne tehničke specifikacije, standari, menadžerske prakse i kulturni uvidi, od MSP-a ka multinacionalnim kompanijama.

Podaci i metodološki pristup

U radu je primenjena metoda analize, sinteze, kao i metoda upoređivanja i deskripcije. Poređeni podaci odnose se na region i obuhvataju delokrug delovanja MSP u više istovretnih karakteristika po posmatranim pozicijama. Takođe, značajno je napomenuti da su korišćene sledeće metode: formiranje tabelarnih prikaza iz brojnih statističkih izveštaja, studije slučaja, praćenje finansijskih izveštaja i praćenje tržišnih trendova. Korišćene metode dalje su eksploatisane i upotrebljene u metod upoređivanja. Na kraju, metodološki pristup će obuhvatiti sintetički pregled rezultata deskriptivne analize, studija slučaja i empirijskih istraživanja kako bi se izveli zaključci o uticaju na povećanje

zaposlenosti, konkurentnosti i izazova na MSP i preporuke za politike podrške. Ovaj multidisciplinarni metodološki pristup omogućava sveobuhvatan uvid u kompleksnost i dinamiku MSP sektora u savremenim ekonomskim uslovima, kao i identifikaciju strategija za unapređenje njihove održivosti i rasta.

Može se smatrati da je izveden niz karakteristika malih i srednjih preduzeća u Srbiji i regionu, obuhvatanjem niza faktora koji čine ove subjekte posebnim u ekonomskom okruženju. Prepoznate su i određene karakteristike ovog sektora u R. Srbiji koje čine sektor MSP važnim stubom ekonomske strukture Srbije, igrajući ključnu ulogu u održavanju ekonomske dinamike. Autori su postavili sledeća istraživačka pitanja:

Q1- Koliki je udeo MMSP u ekonomijama Zapadnog Balkana ?

Q2- Koji je uticaj MMSP u zemljama Zapadnog Balkana na smanjenje nezaposlenosti?

Q3- Merenje konkurentnosti MMSP?

Q4- Koji su prošli, a koji su budući izazovi MMSP u zemljama Zapadnog Balkana?

Analiza malih i srednjih preduzeća u zemljama Zapadnog Balkana sa aspekta zastupljenosti i broja zaposlenih u njima

Većina država Zapadnog Balkana do ovoga trenutka su otvorile pristupne pregovore za članstvo u Evropskoj Uniji. Poslednja u nizu je Bosna i Hercegovina kojoj je 21. marta 2024. godine na Samitu u Briselu, Savet Evrope odobrio otvaranje pristupnih pregovora. Priprema za pristupne pregovore, kao i sami pregovori, podrazumevaju ispunjenje velikog broja različitih uslova koje pred kandidate postavlja EU, kao i usklađivanja nacionalnih zakonodavstava sa zakonodavstvom EU. U tom pogledu nije izuzetak ni oblast privrednog zakonodavstva koji se odnosi na definisanje i klasifikaciju malih i srednjih preduzeća. Sve države Zapadnog Balkana su u većoj ili manjoj meri uskladile propise koji se odnose na mala i srednja preduzeća sa važećim propisima EU. Konkretno važeći propis za definisanje mikro, malih i srednjih preduzeća u Evropskoj Uniji jeste preporuka Evropske komisije 2003/361/EC. Definicijom MSP uzimaju se u obzir tri kriterijuma:

- broj zaposlenih;
- godišnji promet;
- ukupan godišnji bilans.

Da bi se poduzeće moglo smatrati MSP, mora da bude ispunjen kriterijum broja zaposlenih. Međutim, preduzeće može da izabira hoće li da zadovolji kriterijum gornje granice prometa ili ukupnog bilansa. Ono ne mora da zadovolji oba uslova i može premašiti jedan od njih bez promene njegovog statuta MSP. (Evropska komisija, 2020) Detaljan prikaz kriterijuma dat je u *Tabeli 1*.

Prema podacima za 2022. godinu u EU čak 99.8% bili su MSP, a od ukupnog broja zaposlenih 64.4% je radilo upravo u MSP (Di Bella et al., 2023). Cilj Preporuke Evropske komisije o MSP je da se sredstva iz namenskih mera podrške dodjeljuju samo onim preduzećima kojima su stvarno potrebna.

Republika Srbija je kriterijume za definisanje MSP Zakonom o računovodstvu. Kriterijumi su:

1. prosečan broj zaposlenih,
2. poslovni prihod i
3. prosečna vrednost poslovne imovine utvrđenih na dan sastavljanja redovnog godišnjeg finansijskog izveštaja u poslovnoj godini.

Tabela 1. Sumarni prikaz kriterijuma za definisanje MSP u zemljama
Zapadnog Balkana

Država		Mikro	Mala	Srednja
EU		< 10 zaposlenih = EUR 2 milliona promet ili bilans stanja	50 zaposlenih = EUR 10 milliona promet ili bilans stanja	250 zaposlenih = EUR 50 milliona promet = EUR 43 milliona bilans stanja
Srbija		≤ 10 zaposlenih ≤ 700.000 EUR poslovnih prihoda u dinarskoj protivvrednosti ≤ 350.000 EUR ukupna vrednost aktive na datum bilansa u dinarskoj protivvrednosti	> 10 ≤ 50 zaposlenih > 700.000 ≤ 8.000.000 EUR poslovnih prihoda u dinarskoj protivvrednosti > 350.000 ≤ 4 miliona EUR ukupna vrednost aktive na datum bilansa u dinarskoj protivvrednosti	50 ≤ 250 zaposlenih > 8.miliona ≤ 40 miliona EUR poslovnih prihoda u dinarskoj protivvrednosti > 4 miliona ≤ 20 miliona EUR ukupna vrednost aktive na datum bilansa u dinarskoj protivvrednosti
Albanija		< 10 zaposlenih = 10 milliona ALL ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine	< 50 zaposlenih = 50 milliona ALL ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine	< 250 zaposlenih = 250 milliona ALL ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine
Bosna i Hercegovina	Republika Srpska	< 10 zaposlenih = 10 milliona ALL ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine	< 50 zaposlenih < 1 million KM prosečna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine < 2 milliona KM ukupan godišnji prihod	< 250 zaposlenih < 4 milliona KM prosečna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine < 8 milliona KM ukupan godišnji prihod
Država		Mikro	Mala	Srednja
Bosna i Hercegovina	Republika Srpska	< 10 zaposlenih < 3.911.600 KM ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine	< 50 zaposlenih < 19.558.000 KM ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine	> 49 < 250 zaposlenih ≤ 97.790.000 KM ukupan godišnji prihod ≤ 84.099.400 KM ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine
Bosna i Hercegovina	Federacija BiH	< 10 zaposlenih < 350.000 KM prosečna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine < 700.000 KM ukupan godišnji prihod	50 zaposlenih < 4 milliona KM prosečna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine < 8 milliona KM ukupan godišnji prihod	< 250 zaposlenih < 20 milliona KM prosečna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine < 40 milliona KM ukupan godišnji prihod
		< 10 zaposlenih	< 50 zaposlenih	< 250 zaposlenih

		≤ 400.000 KM godišnji promet i/ili godišnji bilans stanja	≤ 4 miliona godišnji promet i/ili godišnji bilans stanja	≤ 40 miliona KM godišnji promet i/ili ≤ 30 miliona KM godišnji bilans stanja
Crna Gora		≤ 10 zaposlenih ≤ 700 000 EUR ukupan godišnji prihod ≤ 350 000 EUR ukupne imovine	< 50 zaposlenih ≤ 8 miliona EUR ukupan godišnji prihod ≤ 4 miliona EUR ukupna imovina	< 250 zaposlenih ≤ 40 miliona EUR ukupan godišnji prihod ili ≤ 20 miliona EUR ukupna imovina
Severna Makedonija		< 10 zaposlenih ≤ 50 000 EUR ukupan godišnji prihod	< 50 zaposlenih < 2 miliona EUR godišnji prihod ili < 2 miliona EUR prosečna vrednost ukupne imovine	< 250 zaposlenih < 10 miliona EUR godišnji prihod ili < 11 miliona EUR prosečna vrednost ukupne imovine

Izvori: Evropska Komisija, Preporuka Evropske Komisije 2003/361/EC; Republika Srbija, Zakon o računovodstvu, Član 6, Službeni glasnik RS, br. 73/2019 i 44/2021 - dr. zakon; Republika Albanija, Zakon br. 43/2022, Zakon o razvoju mikro, malih i srednjih preduzeća (MSMEs); Republika Srpska, Zakon o računovodstvu i reviziji Republike Srpske, Član 5, Službeni Glasnik Republike Srpske, br. 94/2015 i 78/2020; Republika Srpska, Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća, Član 6, Službeni Glasnik Republike Srpske, br. 50/2013, 56/2013 - ispr. i 84/2019; Federacija BiH, Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine, Član 5, Službene novine FBiH br. 15/2021; Federacija BiH, Zakon o poticanju razvoja male privrede, Član 4, Službene novine FBiH br. 19/2006 i 25/2009; Crna Gora, Zakon o računovodstvu, Član 6. "Službeni list Crne Gore", br. 145/21 od 31.12.2021; Republika Severna Makedonija, Zakon o trgovinskim društvima, Član 470. "Služben vesnik na RM" br. 28/2004, 84/2005, 25/2007, 87/2008, 42/2010, 48/2010, 24/2011, 166/2012, 70/2013, 119/2013, 120/2013, 187/2013, 38/2014, 41/2014, 138/2014, 88/2015, 192/2015, 6/2016, 30/2016, 61/2016, 64/2018, 120/2018, 195/2018 i 239/18, Zakon o trgovinskim društvima, „Služben vesnik na RSM“ br.290/2020, 215/2021 i 99/2022).

Detaljan prikaz kriterijuma dat je u *Tabeli 1*. Ukoliko ispunjava najmanje dva od tri navedena kriterijuma, pravno lice i preduzetnik se razvrstavaju u mikro, malo, srednje ili veliko pravno lice. Pri utvrđivanju graničnih vrednosti, obveznici primenjuju zvanični srednji kurs dinara Narodne banke Srbije na poslednji dan poslovne godine za koji se sastavlja godišnji finansijski izveštaj.

Republika Albanija je definisanje MSP regulisala Zakonom „O razvoju mikro, malih i srednjih preduzeća (MMSP)“, čime je došlo do delimičnog usklađivanjem sa Preporukom Evropske komisije. Kriterijumi za definisanje su: broj zaposlenih, ukupan godišnji prihod ili ukupna vrednost poslovne imovine na kraju poslovne godine. Sve granične finansijskih pokazatelja iskazani su nacionalnoj valuti kao što je prikazano u *Tabeli 1*.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina situacija je nešto drugačija jer je pitanje definisanja MSP u nadležnosti entiteta, pa tako Republika Srpska i Federacija BiH imaju zasebnu zakonsku regulativu. Osim toga, u oba entiteta definisanje MSP regulisamo je sa dva zakona. U Republici Srpskoj su to Zakon o računovodstvu i reviziji i Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća, a u Federaciji BiH Zakon o računovodstvu i reviziji i Zakon o podsticanju razvoja male privrede. Kriterijumi za definisanje MSP navedeni u Zakonu o razvoju malih i srednjih preduzeća i Zakonu o podsticanju razvoja male privrede razlikuju se od kriterijuma navedenih u Zakonima o računovodstvu i reviziji oba entiteta. Cilj Zakona o razvoju malih i srednjih preduzeća Republike Srpske je stvaranje povoljnog poslovnog okruženja, podsticanje osnivanja, rasta i razvoja malih i srednjih preduzeća, povećanje njihove konkurentnosti stvaranjem inovacija i razvijanjem svesti o značaju MSP i preduzetništva za ekonomski razvoj. Zakon o poticanju razvoja male privrede uređuje planiranje, osiguranje sredstava i provođenje mjera razvoja male privrede u Federaciji Bosne i Hercegovine, aktivnosti i mere Vlade Federacije Bosne i Hercegovine.

Kriterijumi u oba entiteta su relativno slični, a glavna razlika je u graničnim vrednostima finansijskih izveštaja.

Posebno definisanje ima i Distrikt Brčko. U Distriktu Brčko preduzeća i preduzetnici se razvrstavaju na mala, srednja ili velika, prema sledećim kriterijumima:

1. broj zaposlenih,
2. prihod i
3. prosečan nivo imovine prema godišnjem knjigovodstvenom obračunu za poslednju poslovnu godinu.

Malo preduzeće je ono koje zadovoljava najmanje dva od sledećih kriterijuma: broj zaposlenih nije veći od 50, godišnji prihod niži od 2.800.000 KM i prosečna vrednost imovine na početku i na kraju poslovne godine nije veća od 1.400.000 KM. Srednje preduzeće je ono koje se ne može svrstati u mala i koje zadovoljava najmanje dva od sledećih kriterijuma: broj zaposlenih nije veći od 250, godišnji prihod niži od 11.000.000 KM i prosečna vrednost imovine na početku i na kraju poslovne godine nije veća od 5.500.000 KM.

Razvrstavanje preduzeća u Crnoj Gori regulisano je Zakonom o računovodstvu, a kriterijumi su: broj zaposlenih, ukupni prihod na godišnjem nivou i ukupna aktiva. Detaljan prikaz dat je *Tabeli 1*.

U Republici Severnoj Makedoniji razvrstavanje preduzeća regulisano je Zakonom o trgovačkim društvima. Kriterijumi koji su određeni navedenim Zakonom su: broj zaposlenih, godišnji prihod i prosečna vrednost ukupnih sredstava koji se procenjuju se na osnovu završnog računa iz poslednje dve godine (obračunske godine).

Analiza malih i srednjih preduzeća u regionu sa aspekta zastupljenosti i broja zaposlenih u njima

Tabela 2. Broj MSP u Republici Srbiji 2018-2021. godina

Vrsta preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća	
	Br.	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno			408,974	100,00	403,872	100,00	392,247	100,00	376,382	100,00
Ukupno SME i preduzetnici			408,362	99,85	403,288	99,86	391,681	99,86	375,842	99,86
Preduzetnici			303,300	74,16	298,279	73,85	288,308	73,50	272,969	72,52
Mikro			89,655	21,91	90,106	22,31	89,190	22,74	89,137	23,68
Mala			12,607	3,08	12,187	3,02	11,357	2,90	11,219	2,98
Srednja			2,800	0,68	2,716	0,67	2,646	0,67	2,517	0,67
Velika			612	0,15	584	0,14	566	0,14	540	0,14

Izvor: RZZS¹RZZS²

Tabela 3. Broj MSP u Republici Albaniji 2018-2022. godina

Vrsta preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	113,460	100,00	104,031	100,00	102,574	100,00	104,090	100,00	107,450	100,00
Ukupno SME	113,279	99,80	103,857	99,80	102,405	99,80	103,911	99,80	107,269	99,80
Mikro	106,132	93,50	97,022	93,20	95,558	93,20	96,924	93,10	100,876	93,90
Mala	5,842	5,10	5,608	5,40	5,674	5,50	5,736	5,50	5,246	4,90
Srednja	1,306	1,20	1,227	1,20	1,173	1,10	1,251	1,20	1,147	1,10
Velika	181	0,20	174	0,20	169	0,20	179	0,20	181	0,20

¹ Burzanović, M. (2022). Preduzeća po veličini i preduzetnici u Republici Srbiji, 2018-2020, Beograd: Republički zavod za statistiku.

² Burzanović, M. (2023). Preduzeća po veličini i preduzetnici u Republici Srbiji, 2019-2021, Beograd: Republički zavod za statistiku.

Izvor: INstat¹, INstat², INstat³, INstat⁴, INstat⁵

Tabela 4. Broj MSP u Bosni i Hercegovini 2018-2022. godina

Vrsta preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	31,984	100,00	30,331	100,00	27,415	100,00	27,555	100,00	27,371	100,00
Ukupno SME	31,696	99,10	30,056	99,09	27,159	99,07	27,290	99,04	27,111	99,05
Mala	30,338	94,85	28,748	94,78	25,840	94,25	25,972	94,26	25,848	94,44
Srednja	1,358	4,25	1,308	4,31	1,319	4,81	1,318	4,78	1,263	4,61
Velika	288	0,90	275	0,91	256	0,93	265	0,96	260	0,95

Izvor: Agencija za statistiku BiH,⁶ Agencija za statistiku BiH⁷, Agencija za statistiku BiH⁸

Tabela 5. Broj MSP (preduzetnici) u Bosni i Hercegovini 2018-2022. godina

Vrsta Preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Preduzetnici		Preduzetnici		Preduzetnici		Preduzetnici		Preduzetnici	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	49,453	100,00	48,546	100,00	47,155	100,00	48,135	100,00	48,041	100,00
Ukupno SME	49,451	99,99	48,544	99,99	47,153	99,99	48,132	99,99	48,038	99,99
Mala	49,429	99,95	48,521	99,95	47,131	99,95	48,111	99,95	48,019	99,95
Srednja	22	0,04	23	0,05	22	0,05	21	0,04	19	0,04
Velika	2	0,004	2	0,004	2	0,004	3	0,004	3	0,006

Izvor: Agencija za statistiku BiH⁹, Agencija za statistiku BiH¹⁰, Agencija za statistiku BiH¹¹

Tabela 6. Broj MSP u Crnoj Gori 2018-2022. godina

Vrsta Preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	45,675	100,00	39,682	100,00	37,255	100,00	34,707	100,00	33,812	100,00
Ukupno SME	45,618	99,88	39,628	99,86	37,217	99,90	34,653	99,84	33,760	99,85
Mikro										
Mala	45,310	99,20	39,331	99,10	36,988	99,30	34,348	98,90	33,456	98,90
Srednja	308	0,70	297	0,70	229	0,60	305	0,90	304	0,90
Velika	57	0,10	54	0,10	38	0,10	54	0,20	52	0,20

Izvor: MONSTAT¹², MONSTAT¹³

Tabela 7. Broj MSP u Severnoj Makedoniji 2018-2022. godina

Vrsta Preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća		Preduzeća	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	66,830	100,00	70,424	100,00	73,061	100,00	75,914	100,00	72,315	100,00
0*			5,171	7,36	6,036	8,26	7,565	9,97	8,221	11,37

¹ Statistics on small and medium enterprises, 2022. (2024). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

² Statistics on small and medium enterprises, 2021. (2023). Tirana: Instituti i Statistikave – INstat.

³ Statistics on small and medium enterprises, 2020. (2022). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

⁴ Statistics on small and medium enterprises, 2019. (2021). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

⁵ Statistics on small and medium enterprises, 2018. (2020). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

⁶ Poslovne statistike 2022. (2023). Saopštenje Vol. XIII, No1, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

⁷ Strukturne poslovne statistike 2021. (2023). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

⁸ Strukturne poslovne statistike 2020. (2022). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

⁹ Poslovne statistike 2022. (2023). Saopštenje Vol. XIII, No1, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

¹⁰ Strukturne poslovne statistike 2021. (2023). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

¹¹ Strukturne poslovne statistike 2020. (2022). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

¹² Broj i struktura poslovnih subjekata u Crnoj Gori 2022. godina. (2023). Saopštenje 40/2023, Podgorica: Uprava za statistiku.

¹³ Broj i struktura poslovnih subjekata u Crnoj Gori 2019. godina. (2020). Podgorica: Uprava za statistiku.

1-9			58,124	82,75	59,977	82,10	61,265	80,70	57,184	79,08
10-19			3,268	4,65	3,207	4,39	3,211	4,23	3,142	4,34
20-49			2,168	3,08	2,198	3,01	2,237	2,95	2,129	2,94
50-249			1,449	2,06	1,410	1,93	1,404	1,85	1,399	1,93
250+			226	0,32	233	0,32	232	0,31	240	0,33

0* Preduzeća sa neutvrđenim brojem radnika

Izvor: MAKSTAT¹, MAKSTAT², MAKSTAT³, MAKSTAT⁴

Tabela 8. Broj zaposlenih u MSP u Srbiji 2018-2021. godina

Vrsta Preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni	
	Br.	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno			1,535,634	100,00	1,483,870	100,00	1,441,537	100,00	1,395,746	100,00
Ukupno SME i preduzetnika			989,458	64,87	965,461	66,06	944,062	65,49	917,116	65,71
Preduzetnici			280,387	18,26	272,446	18,36	276,529	19,18	271,721	19,47
Mikro			166,634	10,85	167,316	11,28	163,385	11,33	161,247	11,55
Mala			254,584	16,58	246,883	16,77	232,681	16,14	225,030	16,12
Srednja			287,853	18,74	278,816	18,79	271,467	18,83	259,118	18,56
Velika			546,176	35,57	518,409	34,94	497,475	34,51	478,630	34,29

Izvor: RZZS⁵, RZZS⁶

Tabela 9. Broj zaposlenih u MSP u Albaniji 2018-2022. godina

Vrsta Preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	547,942	100,00	519,240	100,00	503,986	100,00	530,853	100,00	515,706	100,00
Ukupno SME	449,631	82,10	423,570	81,60	412,514	81,90	433,184	81,60	411,727	79,80
Mikro	206,598	37,70	191,250	36,90	186,400	37,00	196,403	37,00	194,867	37,80
Mala	115,007	21,00	111,318	21,40	111,347	22,10	114,451	21,60	102,950	20,00
Srednja	128,026	23,40	121,002	23,30	114,767	22,80	122,330	23,00	113,911	22,10
Velika	98,311	17,90	95,669	18,40	91,472	18,10	97,669	18,40	103,979	20,20

Izvor: INstat⁷, INstat⁸, INstat⁹, INstat¹⁰, INstat¹¹

Tabela 10. Broj zaposlenih u MSP u Bosni i Hercegovini 2018-2022. godina

Vrsta preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	601,224	100,00	586,277	100,00	573,298	100,00	591,865	100,00	572,958	100,00

¹ Structural business statistics, 2018 - preliminary data, (2019). Skopje: State Statistical Office – MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LVII, No. 6.1.19.60

² Structural business statistics, 2019 - final data (2021). Skopje: State Statistical Office - MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LVIII, No. 6.1.21.16

³ Structural business statistics, 2020 - final data (2022). Skopje: State Statistical Office - MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LX, No. 6.1.22.30

⁴ Structural business statistics, 2019 -final data (2023). Skopje: State Statistical Office - MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LXI, No. 6.1.23.30

⁵ Burzanović, M. (2022). Preduzeća po veličini i preduzetnici u Republici Srbiji, 2018-2020, Beograd: Republički zavod za statistiku.

⁶ Burzanović, M. (2023). Preduzeća po veličini i preduzetnici u Republici Srbiji, 2019-2021, Beograd: Republički zavod za statistiku.

⁷ Statistics on small and medium enterprises, 2022. (2024). Tirana: Institute of Statistics– INstat

⁸ Statistics on small and medium enterprises, 2021. (2023). Tirana: Instituti i Statistikave – INstat.

⁹ Statistics on small and medium enterprises, 2020. (2022). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

¹⁰ Statistics on small and medium enterprises, 2019. (2021). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

¹¹ Statistics on small and medium enterprises, 2018. (2020). Tirana: Institute of Statistics– INstat.

Ukupno SME	418,439	69,60	410,104	69,95	403,906	70,45	413,841	69,92	399,747	69,77
Mala	282,193	46,94	277,699	47,37	268,751	46,88	277,993	46,97	270,078	47,14
Srednja	136,246	22,66	132,405	22,58	135,155	23,57	135,848	22,95	129,669	22,63
Velika	182,785	30,40	176,173	30,04	169,392	29,55	178,024	30,08	173,211	30,23

Izvor: Agencija za statistiku BiH¹, Agencija za statistiku BiH², Agencija za statistiku BiH³

Tabela 11. Broj zaposlenih u MSP u Severnoj Makedoniji 2018-2021. godina

Vrsta preduzeća	2022		2021		2020		2019		2018	
	Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni		Zaposleni	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Ukupno	435,468	100,00	443,826	100,00	391,413	100,00	400,629	100,00	395,078	100,00
1-9			155,595	35,06	124,264	37,75	125,335	31,28	126,047	31,90
10-19			42,571	9,59	37,813	9,66	38,537	9,62	37,991	9,62
20-49			54,075	12,18	50,117	12,80	51,596	12,88	50,669	12,83
50-249			84,251	18,98	77,025	19,68	79,795	19,92	78,336	19,83
250+			107,334	24,18	102,194	26,11	105,366	26,30	102,035	25,83

Izvor: MONSTAT⁴, MONSTAT⁵

Navedeni podaci jasno ukazuju da u posmatranom regionu, koji se sastoji od R. Srbije, S. Makedonije, Crne Gore, Albanije i Bosne i Hercegovine, u posmatranom periodu od 5 godina, broj malih i srednjih preduzeća je u konstantnom rastu i da je proporcionalan i rastu broja zaposlenih. Na osnovu sprovedene analize moguće je izvesti zaključak da su povećanja učestalosti malih i srednjih preduzeća u posmatranim zemljama direktno proporcionalna povećanju broja zaposlenih u ovom sektoru.

U zemljama Zapadnog Balkana, mala i srednja preduzeća igraju ključnu ulogu u ekonomskom razvoju i zapošljavanju. MSP predstavljaju značajan deo privrednog sektora u ovim zemljama i njihova učestalost i rast su usko povezani sa povećanjem broja zaposlenih. Ova međuzavisna veza je složena i može se analizirati iz različitih aspekata:

- MSP su vitalna za stvaranje radnih mesta i smanjenje nezaposlenosti. Njihova sposobnost da brzo reaguju na tržišne promene i prilagode se novim ekonomskim uslovima omogućava im da kontinuirano otvaraju nova radna mesta. MSP često zapošljavaju radnu snagu koja nije adekvatno obuhvaćena velikim korporacijama, uključujući mlade, žene, i starije radnike. Na taj način, MSP doprinose inkluzivnijem tržištu rada.
- Ekspanzija MSP u zemljama Zapadnog Balkana je direktno povezana sa politikama koje podržavaju preduzetništvo i razvoj malih biznisa. Vlade ovih zemalja su prepoznale važnost MSP i često implementiraju mere koje olakšavaju njihovo osnivanje i poslovanje. Ovo uključuje smanjenje administrativnih barijera, pružanje finansijskih olakšica, i razvoj programa za obuku i mentorstvo. Podrška MSP ne samo da poboljšava poslovnu klimu, već i direktno utiče na povećanje broja zaposlenih u ovim preduzećima.
- Finansijski sektor igra ključnu ulogu u razvoju MSP. Pristup povoljnim kreditima i drugim oblicima finansiranja omogućava MSP da investiraju u širenje poslovanja, inovacije i zapošljavanje novih radnika. Mikrofinansijske institucije, razvojne banke i programi podrške Evropske unije imaju značajan uticaj na rast MSP u regionu. Bolji pristup finansijama omogućava preduzećima da brže rastu i povećavaju broj zaposlenih.

¹ Strukturne poslovne statistike 2022. (2023). Saopštenje Vol. XIII, No1, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

² Strukturne poslovne statistike 2021. (2023). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

³ Strukturne poslovne statistike 2020. (2022). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

⁴ Broj i struktura poslovnih subjekata u Crnoj Gori 2022. godina. (2023). Saopštenje 40/2023, Podgorica: Uprava za statistiku.

⁵ Broj i struktura poslovnih subjekata u Crnoj Gori 2019. godina. (2020). Podgorica: Uprava za statistiku.

- Regionalna saradnja i integracija takođe doprinose rastu MSP i zapošljavanju. Inicijative kao što su CEFTA (Central European Free Trade Agreement) olakšavaju trgovinu i poslovanje među zemljama Zapadnog Balkana, omogućavajući MSP da prošire svoje tržište i poslovne mreže.
- Inovacije i digitalizacija su ključni faktori u razvoju MSP i povećanju zaposlenosti. Ulaganje u nove tehnologije i digitalne alate omogućava MSP da povećaju efikasnost, produktivnost i konkurentnost. Digitalizacija poslovnih procesa i e-trgovina otvaraju nove prilike za MSP da rastu i zapošljavaju više radnika, prilagođavajući se globalnim trendovima i zahtevima tržišta.
- Socijalni i kulturni faktori takođe igraju ulogu u razvoju MSP i zapošljavanju u regionu. Preduzetnički duh i tradicija malih biznisa u mnogim zemljama Zapadnog Balkana stvaraju povoljno okruženje za osnivanje i rast MSP. Pored toga, mreže podrške, uključujući poslovne inkubatore, akceleratora i preduzetničke centre, pružaju potrebnu infrastrukturu i resurse za razvoj MSP.
- Razvoj MSP i povećanje broja zaposlenih u njima ima multiplikativne efekte na celokupnu ekonomiju. Rast MSP vodi ka povećanju proizvodnje, izvoza i inovacija, što dodatno podstiče ekonomski rast i razvoj. Povećanje zaposlenosti u MSP poboljšava životni standard i smanjuje socijalne nejednakosti, doprinosi stabilnosti tržišta rada i jačanju srednje klase.

Zaključak

Sprovedeno istraživanje je dokazalo da postoji međuzavisna veza između učestalosti MSP i povećanja broja zaposlenih u njima u zemljama Zapadnog Balkana, ali da je u pitanju kompleksan i višeslojan proces. Podrška MSP kroz odgovarajuće politike, finansijsku podršku, regionalnu saradnju, inovacije i kulturne faktore može značajno doprineti smanjenju nezaposlenosti i unapređenju ekonomskog rasta u regionu. MSP su stub ekonomskog razvoja u Zapadnom Balkanu, a njihov dalji rast i razvoj su ključni za buduću stabilnost i prosperitet regiona. Ovi pokazatelji ukazuju na nekoliko značajnih zaključaka i smernica za buduće politike i strategije razvoja.

Prvo, MSP su osnovni stub ekonomije Zapadnog Balkana. Njihova učestalost i brojnost u regionu doprinosi stvaranju dinamičnog i fleksibilnog tržišta rada. MSP omogućavaju diversifikaciju ekonomije, smanjenje zavisnosti od velikih korporacija i povećanje otpornosti na ekonomske šokove. Analiza pokazuje da MSP čine većinu poslovnih subjekata u regionu i igraju ključnu ulogu u generisanju radnih mesta.

Drugo, udeo zaposlenih u MSP je značajan i predstavlja važan pokazatelj ekonomske stabilnosti i rasta. MSP zapošljavaju veliki broj radnika. Ovaj udeo doprinosi smanjenju nezaposlenosti i poboljšanju životnog standarda u zemljama Zapadnog Balkana.

Treće, konkurentnost MSP u regionu je uslovljena brojnim faktorima, uključujući pristup finansiranju, regulatorno okruženje, inovacije i tehnološki razvoj. Analiza pokazuje da su MSP koja imaju bolji pristup finansijskim resursima, povoljnije poslovno okruženje i koja ulažu u inovacije, uspešnija u povećanju konkurentnosti i zapošljavanja. Vlade zemalja Zapadnog Balkana treba da nastave sa reformama koje olakšavaju poslovanje MSP, uključujući smanjenje birokratskih prepreka i poboljšanje pristupa kapitalu.

Četvrto, regionalna saradnja i integracija su ključni za dalji razvoj MSP. Inicijative koje podstiču prekograničnu trgovinu i saradnju među zemljama regiona mogu doprineti povećanju konkurentnosti MSP. Regionalne mreže i partnerstva omogućavaju MSP da prošire svoje tržište, razmene znanja i iskustva, i povećaju svoju inovativnost i produktivnost.

Literatura

1. Agustian, K., Hidayat, R., Zen, A., Sekarini, R. A., & Malik, A. J. 2023. The Influence of Influencer Marketing in Increasing Brand Awareness and Sales for SMEs. *Technology and Society Perspectives (TACIT)*, 1(2): 68–78. <https://doi.org/10.61100/tacit.v1i2.54>
2. Ahmad, S. Z., Abdul Rani, N. S., & Mohd Kassim, S. K. 2010. Business challenges and strategies for development of small-and medium-sized enterprises (SMEs) in Malaysia. *International Journal of Business Competition and Growth*, 1(2): 177-197.
3. Almeida, F., & Santos, J. D. 2020. The effects of COVID-19 on job security and unemployment in Portugal. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(9/10): 995-1003. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-07-2020-0291>
4. Anufrijeva, Ana. 2024. Faktori za merenje značaja malih i srednjih preduzeća, analiza u Republici Srbiji. *Izazovi globalnog menadžmenta*, str.3-19.
5. Bessen, J. 2019. Automation and jobs: When technology boosts employment. *Economic Policy*, 34(100): 589-626. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiaa001>
6. Bourke, J. & Roper S. 2017. Innovation, Quality Management and learning: Short-term and longer-term effects. *Research Policy*, Vol. 46, No. 8: 1505-1518.
7. Brčko distrikt BiH, Zakon o računovodstvu i reviziji u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, Član 4. "Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 22/2016 i 50/2018.
8. Broj i struktura poslovnih subjekata u Crnoj Gori 2022. godina. 2023. Saopštenje 40/2023, Podgorica: Uprava za statistiku.
9. Broj i struktura poslovnih subjekata u Crnoj Gori 2019. godina. 2020. Podgorica: Uprava za statistiku.
10. Burzanović, M. 2023. Preduzeća po veličini i preduzetnici u Republici Srbiji, 2019-2021, Beograd: Republički zavod za statistiku.
11. Burzanović, M. 2022. Preduzeća po veličini i preduzetnici u Republici Srbiji, 2018-2020, Beograd: Republički zavod za statistiku.
12. Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises (Text with EEA relevance) (notified under document number C (2003) 1422) (OJ L 124 20.05.2003, p. 36, ELI: <http://data.europa.eu/eli/reco/2003/361/oj>)
13. Crna Gora, Zakon o računovodstvu, Član 6. "Službeni list Crne Gore", br. 145/21 od 31.12.2021.
14. Dašić, G., Anufrijeva, A. i Radonjić, S. 2012. Povećanje nezaposlenosti i promene u ponašanju potrošača sa aspekt svetske ekonomske krize – neke preporuke. Zbornik radova XVII internacionalni naučni skup Strategijski menadžment i sistemi podrške odlučivanju u stratezijskom menadžmentu. SM2012, Subotica-Palić, 20. april 2012.
15. Di Bella, L., Katsinis, A., Lagüera-González, J., Odenthal, L., Hell, M., Lozar, B. 2023. Annual Report on European SMEs 2022/2023 - SME Performance Review 2022/2023, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
16. Đervida Ružica, Demirović F.D., Milovanović M. & Radosavac A. 2017. Unapređenje poslovnih procesa kao factor postizanja konkurentske prednosti malih i srednjih preduzeća, *Poslovna ekonomija*, Vol.11, br.2: 207-223. doi: <https://doi.org/10.5937/poseko12-13060>
17. Europska komisija. 2020. Vodič za korisnike o definiciji malih i srednjih poduzeća, Luxembourg: Ured za publikacije Evropske unije.
18. Federacija BiH, Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine, Član 5, Službene novine FBiH br. 15/2021

19. Federacija BiH, Zakon o poticanju razvoja male privrede, Član 4, Službene novine FBiH br. 19/2006 i 25/2009
20. Fernández, M. J. A., García-Centeno, M. C., Inmaculada Hurtado Ocaña, I. H., & Sánchez, P. F. 2024. GREECE vs. SPAIN: Similarities and Differences in the Evolution of Unemployment in the 21 st Century. *Athens Journal of Mediterranean Studies*, 10(2): 95-118. (dostupno na sajtu: <https://www.athensjournals.gr/mediterranean/2024-10-2-2-Fernandez.pdf>)
21. Hossain, M. I., Yagamaran, K. S. A., Afrin, T., Limon, N., Nasiruzzaman, M., & Karim, A. M. 2018. Factors influencing unemployment among fresh graduates: A case study in Klang Valley, Malaysia. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(9): 1494-1507. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i9/4859>
22. Gherghina, Stefan Cristian, Mihai Alexandru Botezatu, Alexandra Hosszu, and Liliana Nicoleta Simionescu. 2019. Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): The Engine of Economic Growth through Investment and Innovation. *Sustainability* 12: 347.
23. Gummesson, E. 1994. Making relationship marketing operational. *International Journal of service industry management*.
24. Gunday, Gurhan, Gunduz Ulusoy, kemal Kilic, and Lutfihak Alpkhan. 2011. Effects of Innovation Types on Firm Performance. *International Journal of Production Economics* 133: 662–76.
25. Kiyabo, K., & Isaga, N. 2020. Entrepreneurial orientation, competitive advantage, and SMEs' performance: application of firm growth and personal wealth measures. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 9: 1-15.
26. Kuratko, D., & Hodgetts, R. 2004. Entrepreneurship theory and practice. *Thomson South Western*, Mason, OH, 64
27. Lestari, S. D., Leon, F. M., Widyastuti, S., Brabo, N. A. & Putra, A. H. P. K. 2020. Antecedents and consequences of innovation and business strategy on performance and competitive advantage of SMEs. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(6): 365-378.
28. Litvaj, I., Drbúl, M. & Bůžek, M. 2023. Sustainability in Small and Medium Enterprises, Sustainable Development in the Slovak Republic, and Sustainability and Quality Management in Small and Medium Enterprises. *Sustainability*, Vol. 15 No.3, pp. 2039. MDPI AG.
29. Maljugić, B. M., Đorđević, D. B., & Čočkaló, D. Ž. 2021. Quality Management System and competitiveness in the modern business environment: A review of literature and business practice. *Tehnika*, 76(5): 680-689.
30. Maow, B. A. 2021. The impact of small and medium enterprises (SMEs) on economic growth and job creation in Somalia. *Journal of Economic Policy Researches*, 8(1): 45-56.
31. Miletić, V. & Ćurčić N. 2021. Building strategic alliances as agents of business internationalization for domestic companies. *Ekonomija – teorija i praksa*, Vol. 14 No.3: 64-82.
32. Mulyaningsih, M., Danial, R., Komariah, K., Firdausijah, R. T. & Yuniarti, Y. 2023. The effect of strategic planning on competitive advantages of small and medium enterprises. *Management Science Letters*, 11, 411-416.
33. Mustafa, Hamidatun Khusna, and Sabariah Yaakub. 2018. Innovation and Technology Adoption Challenges: Impact on SMEs' Company Performance. *International Journal of Accounting, Finance and Business* 3: 57–65.
34. Prasanna, R. P. I. R., Jayasundara, J. M. S. B., Naradda Gamage, S. K., Ekanayake, E. M. S., Rajapakshe, P. S. K., & Abeyrathne, G. A. K. N. J. 2019. Sustainability of SMEs in the competition: A systemic review on technological challenges and SME performance. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 5(4), 100.

35. Rayhan, A. A. M., Rusdarti, R., & Yanto, H. (2020). Factors influencing unemployment rate: A comparison among five Asean countries. *Journal of Economic Education*, 9(1), 37-45. <https://doi.org/10.15294/jeec.v9i1.38358>
36. Republika Albanija, Zakon br. 43/2022, Zakon o razvoju mikro, malih i srednjih preduzeća (MSMEs).
37. Republika Severna Makedonija, Zakon o trgovinskim društvima, Član 470. "Služben vesnik na RM" br. 28/2004, 84/2005, 25/2007, 87/2008, 42/2010, 48/2010, 24/2011, 166/2012, 70/2013, 119/2013, 120/2013, 187/2013, 38/2014, 41/2014, 138/2014, 88/2015, 192/2015, 6/2016, 30/2016, 61/2016, 64/2018, 120/2018, 195/2018 i 239/18, Zakon o trgovinskim društvima, „Služben vesnik na RSM“ br. 290/2020, 215/2021 i 99/2022).
38. Republika Srbija, Zakon o računovodstvu, Član 6, Službeni glasnik RS, br. 73/2019 i 44/2021 - dr. zakon
39. Republika Srpska, Zakon o računovodstvu i reviziji Republike Srpske, Član 5, Službeni Glasnik Republike Srpske, br. 94/2015 i 78/2020
40. Republika Srpska, Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća, Član 6, Službeni Glasnik Republike Srpske, br. 50/2013, 56/2013 - ispr. i 84/2019
41. Sutrisno, S. 2023. The Role of Partnerships and Business Networks in the Growth of MSMEs in the Digital Age. *Technology and Society Perspectives (TACIT)*, 1(3), 122–131. <https://doi.org/https://doi.org/10.61100/tacit.v1i3.61>
42. Sutrisno, S., Permana, R. M., & Junaidi, A. 2023a. Education and Training as a Means of Developing MSME Expertise. *Journal of Contemporary Administration and Management (ADMAN)*, 1(3), 137–143. <https://doi.org/10.61100/adman.v1i3.62>
43. Statistics on small and medium enterprises, 2022. (2024). Tirana: Institute of Statistics– INstat.
44. Statistics on small and medium enterprises, 2021. (2023). Tirana: Instituti i Statistikave – INstat.
45. Statistics on small and medium enterprises, 2020. (2022). Tirana: Institute of Statistics– INstat.
46. Statistics on small and medium enterprises, 2019. (2021). Tirana: Institute of Statistics– INstat.
47. Statistics on small and medium enterprises, 2018. (2020). Tirana: Institute of Statistics– INstat.
48. Structural business statistics, 2018 - preliminary data, (2019). Skopje: State Statistical Office – MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LVII, No. 6.1.19.60
49. Structural business statistics, 2019 - final data (2021). Skopje: State Statistical Office - MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LVIII, No. 6.1.21.16
50. Structural business statistics, 2020 - final data (2022). Skopje: State Statistical Office - MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LX, No. 6.1.22.30
51. Structural business statistics, 2019 -final data (2023). Skopje: State Statistical Office - MAKSTAT, Structural business statistics – News Release, Vol. LXI, No. 6.1.23.30
52. Strukturne poslovne statistike 2022. (2023). Saopštenje Vol. XIII, No1, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
53. Strukturne poslovne statistike 2021. (2023). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
54. Strukturne poslovne statistike 2020. (2022). Tematski bilten TB 14, Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
55. Tadić, D., Stanisavljev, S. & Kavalić, M. 2022. Izazovi kvaliteta 4,0 pregled literature i poslovne prakse- *Procedia CIRP*, No.2212, pp. 8271.
56. World Bank. 2022, "Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance", Washington, D.C.: World Bank.

(dostupno

na

sajtu:

[https://www.worldbank.org/en/topic/smefinance#:~:text=SMEs%20account%20for%20the%20majority,\(GDP\)%20in%20emerging%20economies](https://www.worldbank.org/en/topic/smefinance#:~:text=SMEs%20account%20for%20the%20majority,(GDP)%20in%20emerging%20economies))

57. Zhussipova E. E, Beisenova M, Kuralbayeva A. S, Aitymbetova AN, Imanbayev A, Kamalov A. A, Narkulova S, Issayeva G. K, Utarov K. & Satymbekova K. B. 2019. Areas of improvement of the economic mechanism of increasing the competitiveness of enterprises producing fat product in the Republic of Kazakhstan (Example: Shymkentmai JSC). *Revista Espacios*, 40(3), 26.

ANALYSIS OF COMPETITIVENESS INDICATORS OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN THE WESTERN BALKANS REGION WITH SPECIAL REFERENCE TO THE FREQUENCY AND SHARE OF EMPLOYEES

Ana Anufrijević, Goran Dašić, Anđelka Aničić, Svetlana Tasić

Summary

This paper explores the role of Small and Medium-sized Enterprises (SMEs) in the context of unemployment, competitiveness, and challenges. SMEs play a crucial role in economies worldwide, particularly in creating employment opportunities and contributing to economic growth. However, they face significant challenges such as global competition, limited access to resources and technology, and regulatory burdens. This study aims to analyze how these factors impact SMEs, their ability to compete in domestic and international markets, and their role in mitigating unemployment. By examining case studies and empirical data, the research seeks to provide insights into strategies for enhancing SME competitiveness and addressing unemployment through supportive policies and innovation.

Keywords: *SMEs, unemployment, Western Balkans, challenges, competition*